

УДК 379.8:005
314.15 (477)

Воронко Олег Григорович

ORCID 0000-0001-7055-4840

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри мистецьких дисциплін,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: ovoronko69@gmail.com

Ладонько Людмила Степанівна

ORCID 0000-0002-4105-051X

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри мистецьких дисциплін,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: Ladonkoluda@gmail.com

ЗАГАЛЬНІ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕННЯ 1959-2001 РР. ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Метою роботи є науковий аналіз інформативних можливостей статистичних підсумків загальних переписів населення як історичного джерела вивчення етносоціальних та етнокультурних процесів, визначення унікальності даних переписів населення як базового статистичного джерела для характеристики відповідних змін у структурі суспільства.

Методологічну основу статті становлять принципи історизму, об'єктивності, багатофакторності і системності. Згідно з принципом історизму вивчаються основні тенденції формування програмних засад переписів населення, встановлюються їх взаємозв'язки із міжнародними методологічними зразками. Принцип об'єктивності сприяє виявленню можливостей статистичних підсумків переписів населення як комплексного джерела для вивчення окремих аспектів соціокультурних змін. Відповідно до принципу багатофакторності з'ясовано ступінь впливу об'єктивних та суб'єктивних причин на визначення пріоритетності програмних питань переписів щодо соціокультурних складових у різні історичні періоди. Застосування принципу системності дозволяє з'ясувати можливість розгляду соціокультурних характеристик населення в їх цілісності.

Реалізація названих принципів здійснювалася за допомогою як загальнонаукових (аналізу і синтезу), так і історичних (проблемно-хронологічного, історико-порівняльного та ретроспективного) методів дослідження.

Окрему увагу приділено характеристиці методологічних засад переписів населення у контексті теми дослідження. Зроблено наголос на важливості поєднання предметного аналізу статистичних даних опублікованих переписних видань та архівних відомостей переписів.

До новизни наукової розвідки слід віднести здійснення аналізу підсумкових даних Всесоюзних переписів населення 1959–1989 рр. та Всеукраїнського перепису населення 2001 р. у поєднанні з раніше невідомими для широкого кола науковців архівними матеріалами як джерел для комплексного дослідження соціокультурних процесів в українському соціумі означеного періоду. При цьому важливою особливістю дослідження є приділення скрупульозної уваги до методології програмних документів загальних переписів населення та її зв'язку з міжнародними зразками переписної справи.

Висновки. У підсумку необхідно зазначити, що всебічне та достовірне наукове осмислення етнокультурних та соціокультурних процесів можливе тільки за умови залучення до предметного аналізу статистичних даних таких широкомасштабних демографічних обстежень, як загальні переписи населення. Поєднання статистичної характеристики соціокультурних змін у соціумі з вивченням архівної інформації щодо етнокультурної та соціокультурної державної політики на різних історичних етапах спрямоване на повну реалізацію поставлених у статті дослідницьких завдань.

Ключові слова: загальні переписи населення, етнокультурні процеси, джерело вивчення, етномовні процеси, освітній рівень.

Постановка проблеми. Історичний процес охоплює цілий комплекс змін у суспільстві. Серед інших аспектів існування соціуму слід виокремити етнічну та культурну складові. Усвідомлення глибинного взаємозв'язку між усіма компонентами історичного процесу повинно сприяти інтенсифікації комплексних суспільствознавчих досліджень. Такий підхід дозволить поглибити аналітичність наукового пошуку та розширити діапазон вивчення причин та наслідків сучасних кризових явищ в українському соціумі.

За складом мешканців Україна є багатонаціональною країною. Тому ґрунтовне вивчення динаміки культурних змін передбачає аналіз їх етнонаціональної складової. Специфіка сучасного стану етнокультурних процесів була визначена змінами в українському суспільстві, які відбулися протягом другої половини ХХ ст. Це обумовлює хронологічні межі запропонованої наукової розвідки, які більш чітко визначаються датами вітчизняних загальних переписів населення 1959 р. та 2001 р. і підсумки яких є важливим джерелом статистичної інформації етнокультурного змісту. Статистичні дані цих переписів разом з відомостями переписів 1970 р., 1979 р. та 1989 р. є основним джерелом для аналізу динаміки етнічного, етномовного складу населення та етноосвітніх процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом історії формування основних етнічних груп України та її регіонів вітчизняними науковцями приділялося багато уваги як за радянських часів, так і за роки незалежності. Більшість наукових праць містить інформацію з історії заселення етносоціальною українською територією, їх географічного розміщення та основних напрямів їх етносоціального розвитку. У той же час загальноукраїнські етнокультурні процеси тривалий час характеризувалися передусім в якості додаткової інформації щодо особливостей суспільного розвитку в цілому. Серед актуальних дослідницьких тем залишаються етномовні процеси в Україні та зміни освітнього рівня представників різних національних груп. Відповідно мало уваги науковцями приділяється аналізу статистичного матеріалу загальних переписів населення, який повинен бути основою джерельної бази подібних досліджень.

Перше комплексне дослідження етнодемографічних, етносоціальних, етнокультурних змін в УРСР післявоєнного періоду було здійснено видатним українським вченим-етнологом, членом-кореспондентом АН України В. Наулком [5; 6]. У цілому праці науковця можуть слугувати методологічним зразком етнологічних та культурологічних досліджень.

Сучасних ґрунтовних праць, у яких би здійснювався комплексний аналіз етнічних, соціальних та культурних процесів в УРСР 1960-80-х рр., існує небагато. Прикладами можуть слугувати дисертації І. Субботіної, Л. Полякової, монографії В. Скляра, Б. Кравченка [4; 9; 10; 11; 12]. І надалі є актуальною необхідність здійснення порівняльного аналізу питань етнічного, соціального та культурного змісту щодо окремих регіонів УРСР та сучасної України. Спроби вирішення вказаного наукового завдання на рівні фундаментальних досліджень є поодинокими, трохи інтенсивніше вивчається означена тематика у наукових статтях.

Основним чинником, що уповільнює здійснення комплексних ретроспективних досліджень є необхідність опанування методологією міждисциплінарних наукових пошуків та врахування предметних сфер вивчення історії, етнології, соціології, економіки, культурології. Реалізація такого завдання потребує опрацювання великого обсягу статистичної інформації (у першу чергу – підсумкових даних загальних переписів населення). Однак робота з цим комплексом статистичної інформації є дуже кропідкою, що ускладнює дослідницьку роботу.

Потребу належної дослідницької уваги і характеристика джерелознавчого аспекту проблеми. Як правило, ретельний аналіз статистичних історичних джерел властивий тільки дисертаційним дослідженням і є наслідком дотримання вимог до змісту дисертацій. Втім, у підсумку написано не так багато дисертацій, у яких би достатньо мірою презентувався комплекс джерел, здатних забезпечити комплексне вивчення етнічних, соціальних та культурних процесів [11; 12].

Отже, **метою статті** є науковий аналіз інформативних можливостей статистичних підсумків загальних переписів населення як історичного джерела вивчення етносоціальних та етнокультурних процесів, визначення незамінності даних переписів населення як базового статистичного джерела для характеристики відповідних змін у структурі суспільства.

Методи дослідження. Загалом міждисциплінарний підхід до вивчення проблеми зумовлює творче використання різних методів наукового дослідження. Передусім важливо залучити до предметного аналізу загальнонаукові методи аналізу і синтезу, абстрагування та узагальнення. Так, культурні процеси як складне суспільне явище потребують всебічного вивчення всіх їх складових у межах джерелознавчого потенціалу загальних переписів населення: мовні, освітні характеристики щодо всього населення та різних етнодемографічних груп в його складі. Відповідно відбувається синтез комплексу джерел, необхідних для комплексного вивчення проблеми. У свою чергу метод узагальнення дозволяє різні за походженням статистичні відомості компонувати в одну групу джерел, предметний аналіз якої дозволить вирішити основні завдання дослідження.

Результати дослідження. Питання оцінки підсумків загальних переписів населення як найбільш репрезентативного комплексу статистичних даних у контексті висвітлення основних тенденцій етносоціальних та етнокультурних процесів потребує конкретизації. Безпосередньо для України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. основним статистичним джерелом є матеріали Всесоюзних переписів 1959-1989 рр. та Всеукраїнського перепису 2001 р. Необхідно підкреслити, що всі загальні переписи

населення, проведені в Україні з 1959 р. по 2001 р., методологічно базувалися як на світовому досвіді здійснення переписів, так і на попередніх вітчизняних програмних розробках.

Архівні справи містять документи Статистичної комісії ООН з вичерпною інформацією щодо особливостей методології та методики проведення переписів у різних країнах. Зокрема, справи 582-го фонду Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України (далі ЦДАВО України) надають відомості щодо методичних та методологічних засад проведення переписів населення [13; 14]. Відповідні рекомендації за міжнародними стандартами зосереджені в документах Статистичної комісії ООН («Опитувальник до перепису населення 1970 р.» та «Принципи і рекомендації до перепису населення» 1967 р.).

Важливим напрямом у розвитку переписної справи було вдосконалення вітчизняних засад проведення переписів населення в СРСР. До того ж, наприклад, програма та обсяги публікації підсумків Всесоюзного перепису населення 1926 р. визнана на міжнародному рівні взірцевою. Ретельною була і підготовка програмних документів першого Всеукраїнського перепису 2001 р., що передбачало врахування вже наявних вітчизняних та закордонних зразків. Детальну характеристику переліку вимог щодо здійснення перепису 2001 р. надано в «Інструкції щодо проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 р. і заповнення переписної документації» (затвердженій Держкомстатом України 31 липня 2001 р.). З огляду на етносоціальні та етнокультурні процеси, серед інших переписних формулярів, необхідно виокремити «Переписний лист», питання якого передбачали одержання інформації про стать, вік, місце проживання, сімейні характеристики, етнічну приналежність, заняття, положення в занятті, джерела засобів існування та рівень освіти респондентів. Одержана інформація стосувалася всього наявного населення України та її регіонів. Унаслідок взаємозв'язку методологічних засад підготовки запитань переписних листів переписів 1959-2001 рр. перелік питань етносоціального та етнокультурного змісту, які можна вивчати у ретроспективному плані за даними переписів, є значним. У контексті тематики статті можна визначити такі тематичні напрями: зміни етнонаціонального складу населення, етномовні та етношлюбні процеси, динаміка рівня освіти етнічних груп.

Розробка методології переписів та підготовка підсумкових публікацій передбачала застосування адміністративно-територіального критерію. Так, згідно з програмою Всеукраїнського перепису 2001 р., розробка переписних даних стосувалася 24 областей та Автономної Республіки Крим. При цьому додатково надавалася інформація щодо міста Києва та Севастопольської міськради. Такий підхід сприяє здійсненню порівняльних тематичних досліджень не тільки у часовому, але і в регіональному вимірі.

Серед інших питань важливою складовою програм загальних переписів населення є принципи розподілу населення на міське і сільське. Програмні засади Всеукраїнського перепису 2001 р. про віднесення до розряду міст окремих населених пунктів напряму успадкували настанови попередніх, ще радянських переписів. Міськими вважалися населені пункти, які були затверджені законодавчими актами як міста та селища міського типу, а всі інші поселення визначалися як сільські. Загалом у підсумкових виданнях переписів виокремлювалися різні категорії міст відповідно до їх розмірів. Це дозволяє вивчати зв'язок змін в етносоціальній структурі та етнокультурних процесах у контексті урбанізаційних змін в Україні та її регіонах.

Одним з важливих методологічних компонентів були принципи визначення національної приналежності респондентів, формулювання яких (відповідно до рекомендацій Комісії з народонаселення ООН) передбачалося програмами всіх переписів населення 1959-2001 рр. Зокрема, у програмі Всеукраїнського перепису населення 2001 р. питання про національну приналежність формулювалося так: «Ваше етнічне походження (вказіть: національність (народність) або етнічну групу)». У програмах переписів населення традиційно реалізовувався метод самовизначення респондентів: фактично фіксувалася та національність (або народність), яку зазначав сам респондент, тоді як національність дітей визначалася батьками. Тому при вивченні змін етнічного складу населення слід усвідомлювати, що існує перелік причин зміни етнічної самоідентифікації респондентів. Загалом протягом досліджуваного періоду перелік національностей поступово зростав: якщо у 1989 р. в ньому нараховувалося 128 національних груп та 117 мов, то у 2001 р. показники зросли відповідно до 132 та 119.

Важливою характеристикою як всього населення, так і окремих його етнічних груп є його освітній рівень, з'ясування якого також передбачалося програмами переписів 1959-2001 рр. Однак здійснюючи порівняння даних про рівні освіти різних груп населення України, необхідно враховувати відповідні державні реформи. Зокрема, протягом 1958-1962 рр. відбулася заміна загальної обов'язкової семирічної освіти загальнообов'язковою восьмирічною освітою. Далі, вже у 1996 р., було запроваджено реформу, наслідком якої стали зміни у класифікації рівнів освіти в Україні. Стара радянська структура (вища, незакінчена вища, середня спеціальна, середня загальна, неповна середня та початкова освіта) була замінена новою (повна вища, базова вища, початкова вища, повна загальна середня, базова загальна середня, початкова загальна середня освіта). Певною мірою все це ускладнює порівняння рівнів освіти респондентів згідно з програмами переписів УРСР 1959-89 рр. та Всеукраїнського перепису 2001 р.

Важливим аспектом методології загальних переписів у контексті вивчення динаміки професійного складу працівників соціокультурної сфери слід вважати чіткі принципи визначення занять респондентів. Саме відповіді на питання переписного листа щодо місця роботи та заняття за цим місцем роботи надавали змогу розподілу зайнятого населення країни за галузями народного господарства та навіть за видами виробництв і типами підприємств, установ, організацій, а також окремо за групами занять.

Необхідно враховувати, що протягом 1959-1979 рр. перелік галузей народного господарства майже не зазнав змін. Кількість основних галузей господарчої діяльності у різні роки варіювала від 16 до 20 назв. Однак ці зміни відбувалися передусім унаслідок об'єднання деяких з них, а це жодним чином не впливає на можливість порівняльного аналізу даних різних переписів. Головний поділ галузей відбувався за двома групами: виробничі (промисловість; будівництво; сільське та лісове господарство; транспорт; торгівля та громадське харчування; зв'язок; заготівля; збут; матеріально-технічне постачання тощо) та невиробничі (житлово-комунальне господарство; побутове обслуговування; культура і мистецтво; охорона здоров'я, фізична культура і соціальне забезпечення; наука і наукове обслуговування; народна освіта; управління; кредитування та державне страхування; партійні та суспільні організації). У 1989 р. з'явилася принципово нова галузь матеріального виробництва – інформаційно-обчислювальне обслуговування.

Отже, статистичні підсумки загальних переписів населення серед іншого надають можливість характеристики категорії населення, зайнятої у видах виробничої діяльності, пов'язаних з соціокультурною сферою. При цьому зміни чисельності представників відповідних професій матеріали переписів населення дозволяють досліджувати як щодо всієї України, так і окремих її адміністративних одиниць та найбільших населених пунктів. Предметний аналіз динаміки зайнятості населення у соціокультурній сфері можна вивчати щодо міських і сільських жителів, різних вікових та національних груп, категорій населення за рівнем освіти.

В етнонаціональному розрізі у підсумкових публікаціях розробка за соціокультурною тематикою здійснювалася тільки щодо найбільших етнічних груп, які представлені практично в усіх адміністративних областях України. Порівняно більшим переліком етносів відрізняються підсумки переписів, що зберігаються у фондах центральних архівів. При цьому різні адміністративні області представлені різною кількістю найчисельніших етнічних груп.

У регіональному аспекті, підсумкові дані загальних переписів населення містять інформацію про освітні характеристики представників найбільших етнічних груп кожної адміністративної області України. В опублікованих матеріалах переписів населення є також важливі статистичні дані про етномовний склад мешканців різних регіонів.

Якщо з'являється потреба розширення переліку досліджуваних етносів, то більш вичерпними у цьому контексті є статистичні дані, які зберігаються в архіві Держкомстату України. Ці відомості не увійшли до підсумкових публікацій. До соціальних та культурних характеристик вони інформативно додають відомості щодо етнічних міграцій, що дозволяє поглибити предметний аналіз і, зокрема, з'ясувати, як впливали етнічні міграції на мовні та освітні процеси. Передусім це стосується матеріалів Всесоюзного перепису 1989 р. Серед іншого зведені архівні таблиці щодо областей УРСР презентують інформацію про місце виходу іммігрантів різної національної приналежності і тривалість їх проживання на території республіки. Зазначені статистичні відомості конкретизують основні тенденції міжетнічної взаємодії, наслідком яких стали поширення міжнаціональних шлюбів і формування мовних пріоритетів у мешканців різних областей УРСР [1], а також надають інформацію щодо визначення кадрового потенціалу галузей соціокультурної діяльності, таких як культура та мистецтво, освіта та наука [2].

Слід враховувати, що існують можливості здійснення ретроспективних порівнянь підсумків першого Всеукраїнського перепису з даними попередніх Всесоюзних переписів. Такий підхід дозволяє хронологічно розширити рамки дослідження і простежити відповідні зміни у структурі етносів, які відбувалися протягом тривалого часу (у цьому випадку – з 1959 р. по 2001 р.), що сприятиме поглибленню предметного аналізу.

Важливим моментом, який засвідчує необхідність залучення розширених статистичних даних переписів населення з фондів центральних архівів України, слід назвати можливість виявлення специфіки соціального розвитку окремих етносів залежно від загальних тенденцій динаміки соціального складу всього населення регіону. Основні тенденції формування регіональної специфіки зазначених процесів можна дослідити максимально повно лише за умови вивчення саме архівних статистичних відомостей.

Всебічне вивчення факторів, що впливали на зміни у зайнятості представників різних етнічних груп, на динаміку національного складу соціально-професійних груп та плин інших етносоціальних процесів передбачає залучення різних видів джерел. Історичне дослідження суспільних процесів також зумовлює залучення архівної інформації, яка може бути не тільки статистичною, але й законодавчою. У фондах ЦДАВО України та Центрального державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО України) міститься чимало документів, у яких йдеться про демографічну, соціальну, культурну та національну політику в СРСР 1950-80-х рр., у тому числі на рівні окремих республік і областей. Ретельне вивчення цих відомостей дозволить виявити весь комплекс чинників, які формували етносоціальні та етнокультурні процеси у другій половині ХХ ст.

Дослідникам проблематики також принципово враховувати фактичну наявність тематично відповідних публікацій переписів. Зокрема, з 16-ти томів підсумкового видання перепису 1959 р. до УРСР (так само, як і до кожної з республік) має відношення лише один том, а також окремий збірник для службового користування [7]. Далі публікація підсумків перепису населення 1970 р. була здійснена не за адміністративним принципом, а за тематичною ознакою. Щодо цього перепису було опубліковано 7 томів, але соціокультурної проблематики стосуються лише окремі з них. Втім, цікаву інформацію щодо динаміки чисельності представників різних етносів, міжнаціональних процесів, етномовного складу

населення, динаміки рівня освіти представників різних національностей і все це з урахуванням міста і села містить спеціальне видання, призначене для службового користування (зберігаються подібні публікації в архівних фондах Центрального комітету статистики України та обласних статистичних управлінь) [3]. Ряд показників 1970 р. зіставлялися з даними попередніх переписів.

Матеріали перепису 1979 р. були видані у 1989-1990 рр. у 10 томах, окремі з яких містили відомості про етнокультурні та соціокультурні процеси. Як і в 1970 р., підсумки публікувалися за тематичним принципом, а майже вся розробка підсумків здійснювалася щодо постійного населення. Важливі дані щодо вивчення етносоціальних процесів за підсумками перепису 1979 р. розміщені в окремому томі малотиражного видання (до 65 екземплярів) також для службового користування.

Розпад Радянського Союзу призвів також до того, що підсумки перепису населення 1989 р. не були опубліковані повністю. Однак вже протягом 1990-1993 рр. Держкомстатом Української РСР, а з 1991 р. – Міністерством статистики України були підготовлені і видані окремі збірники за підсумками перепису. Втім, тираж був дуже малим і призначалося видання також не для широкого загалу. Збірники були видані за темами, а розробка даних здійснювалася за постійним населенням. Статистичні відомості деяких томів цієї публікації інформують щодо питань етносоціального та етнокультурного змісту [8].

Програмою першого (на жаль, і досі останнього) Всеукраїнського перепису 2001 р. було передбачено розробку переписних даних за декількома розділами. Підсумки перепису було видано у 14 тематичних збірниках, які складаються з сімнадцяти томів, окремі з яких мають безпосереднє відношення до теми дослідження. Розробка підсумкових даних здійснювалася за постійним населенням. У виданні ряд показників зіставлений з даними попередніх переписів.

Безпосередньо у цьому дослідженні використані відомості шести книг підсумкового видання матеріалів Всеукраїнського перепису населення 2001 р. Щодо Всесоюзного перепису 1989 р., то майже всі основні показники у контексті тематики дослідження містяться у підсумкових публікаціях Всеукраїнського перепису 2001 р. Тому із підсумкових видань перепису 1989 р. була необхідність залучити до предметного аналізу лише том, у якому містяться дані про статеву-віковий склад та шлюбно-сімейний стан населення УРСР.

Висновки. Отже, всебічний та достовірний науковий аналіз етносоціальних, соціокультурних та етнокультурних процесів можливий тільки за умови вивчення статистичних даних широкомасштабних обстежень населення, передусім, загальних переписів населення. Саме залучення до вивчення етнокультурних та соціокультурних питань достовірної статистичної інформації дозволяє робити переконливі висновки щодо ретроспективних процесів та перспектив розвитку соціокультурної сфери життєдіяльності країни. Основою джерельної бази у такому контексті повинні бути опубліковані та архівні переписні дані. При цьому окремої уваги потребує усвідомлення методологічних засад програмних документів переписів населення. Важливим доповненням до підсумкових даних переписів є статистична інформація, яка міститься у вибіркових обстеженнях населення та його поточній реєстрації. Загалом пріоритетною є необхідність комплексного вивчення всього наявного потенціалу статистичних даних відповідно до предметної сфери етнокультурних та соціокультурних досліджень.

References

1. Архів Держкомстату УРСР. Відділ демографічної статистики. Спр. 417 (79), Т.1. Розподіл населення окремих національностей за складом у шлюбі, статтю та віком по Українській РСР. Київ: Держкомстат УРСР, 1990. 67 арк.
Arkhir Derzhkomstatu URSR. Viddil demografichnoi statystyky. Spr. 417 (79), T.1. Rozpodil naseleння окреmykh natsionalnostei za skladom u shliubi, stattiu ta vikom po Ukrainskii RSR [Archive of the State Committee of the Ukrainian SSR. Department of Demographic Statistics. Issue 417 (79), Volume 1. Distribution of the Population of Individual Nationalities by Marital Composition, Gender and Age in the Ukrainian SSR]. (1990). Kyiv, Ukraine: Derzhkomstat URSR.
2. Архів Держкомстату УРСР. Відділ демографічної статистики. Спр. 515 (88), Т.1. Розподіл зайнятого населення окремих національностей по галузях народного господарства УРСР. 1990. 127 арк.
Arkhir Derzhkomstatu URSR. Viddil demografichnoi statystyky. Spr. 515 (88), T.1. Rozpodil zainiatoho naseleння окреmykh natsionalnostei po haluziakh narodnoho hospodarstva URSR [Archive of the State Committee of the Ukrainian SSR. Department of Demographic Statistics. Issue 515 (88), T.1. Distribution of the employed population of individual nationalities by branches of the national economy of the Ukrainian SSR]. (1990).
3. Вікова структура, рівень освіти, національний склад та джерела засобів існування населення Української РСР. Додаток №1 до статистичного бюлетеню №7 (188). Київ: ЦСУ при Раді міністрів Української РСР, 1972. 281 с.
Vikova struktura, riven osvity, natsionalnyi sklad ta dzherela zasobiv isnuvannya naseleння Ukrainkoi SRSR. [Age Structure, Level of Education, National Composition and Sources of Livelihood of the Population of the Ukrainian USSR]. (1972). *Dodatok №1 do statystychnoho biuletenu – Appendix No. 1 to Statistical Bulletin*. № 7 (188). Kyiv, Ukraine: TsSU pry Radi ministriv Ukrainkoi RSR.

4. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 423 с.
Kravchenko, B. (1997). Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukraini KhKh st. [Social Changes and National Consciousness in Ukraine in the 20th Century] / per. Z anhl. Kyiv, Ukraine: Osnovy.
5. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР. Статистико-картографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1965. 130 с.
Naulko, V. I. (1965). Etnichnyi sklad naseleattia Ukrainiskoi RSR. Statystyko-kartohrafichne doslidzhennia [Ethnic Composition of the Population of the Ukrainian SSR. Statistical and Cartographic Research]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
6. Наулко В. І. Розвиток міжетнічних зв'язків в Україні. Київ: Наукова думка, 1975. 276 с.
Naulko, V. I. (1975). Rozvytok mizhetnichnykh zviyazkiv v Ukraini [Development of Interethnic Relations in Ukraine]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
7. Основні підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 року по Українській РСР. *Статистичний збірник. Додаток до статистичного бюлетеня.* №7/56/ ЦСУ УРСР. Київ: Держстатвидав, 1961. 236 с.
Osnovni pidsumky Vsesoiuznoho perepysu naseleattia 1959 roku po Ukrainiskii RSR. [Main Results of the All-Union Census of 1959 for the Ukrainian SSR]. (1961). *Statystychnyi zbirnyk. Dodatok do statystychnoho biuletenuia Statistical collection. Appendix to the statistical bulletin.* №7/56/ TsSU URSR. Kyiv, Ukraine: Derzhstatvydav.
8. Підсумки Всесоюзного перепису населення 1979 р. Т. 4, Ч. 1, Кн. 1. Розподіл населення СРСР, союзних та автономних республік, країв, областей та національних округ за національністю та мовою. Москва: ЦСУ СРСР, 1989. 479 с.
Pidsumky Vsesoiuznoho perepysu naseleattia 1979 r. T. 4, Ch. 1, Kn. 1. Rozpodil naseleattia SRSR, soiuznykh ta avtonomnykh respublik, kraiv, oblastei ta natsionalnykh okruh za natsionalnistiu ta movoiu [Results of the All-Union Population Census of 1979, Volume 4, Part 1, Book. 1. Distribution of the population of the USSR, union and autonomous republics, regions, regions and national districts by nationality and language]. (1989). Moscow, Russia: TsSU SRSR.
9. Полякова Л. І. Етносоціальні процеси на Півдні України у 60 - 80-х рр. XX ст. Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2000. 232 с.
Poliakova, L. I. (2000). Etnosotsialni protsesy na Pivdni Ukrainy u 60–80-kh rr. XX st. [Ethnosocial Processes in the South of Ukraine in the 1960s and 1980s XX Century]. *PhD Dissertation in Historical Sciences*: 07.00.01. Zaporizhzhia, Ukraine [in Ukrainian].
10. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959-1989 рр. Етномовні наслідки російщення: монографія. Київ: Просвіта, 2008. 392 с.
Skliar, V. M. (2008). Etnichnyi sklad naseleattia Ukrainy 1959-1989 rr. Etnomovni naslidky rosiishchennia: monohrafiia [Ethnic Composition of the Population of Ukraine 1959-1989. Ethnolinguistic Consequences of Russification: Monograph]. Kyiv, Ukraine: Prosvita.
11. Скляр В. М. Зміни національного складу та мовної структури населення України за 1959-1989 рр. Дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12. Київ, 2001. 386 с.
Skliar, V. M. (2001). Zminy natsionalnoho skladu ta movnoi struktury naseleattia Ukrainy za 1959- 1989 rr. [Changes in the national composition and linguistic structure of the population of Ukraine in 1959-1989]. *PhD Dissertation in Historical Sciences*: 09.00.12. Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
12. Субботіна І. В. Соціально-демографічні процеси в Україні у другій половині XX – на початку XXI ст. (за даними загальних переписів населення 1959-2001 рр.). Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Чернігів, 2008. 242 с.
Subbotina, I. V. (2008). Sotsialno-demohrafichni protsesy v Ukraini u druhii polovyni XX –na pochatku XXI st. (za danymy zahalnykh perepysiv naseleattia 1959-2001 rr.) [Socio-demographic processes in Ukraine in the second half of the 20th – at the beginning of the 21st century (according to the general population censuses of 1959-2001)]. *PhD Dissertation in Historical Sciences*: 07.00.01. Chernihiv, Ukraine [in Ukrainian].
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 582, Оп. 20, Спр. 400. Матеріали Статистичної комісії Організації Об'єднаних Націй з питань Всесоюзного перепису населення 1970 р. (доповіді, програми та ін.) за 1967 рік. 35 арк.
Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 582, Op. 20, Spr. 400. Materialy Statystychnoi komisii Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z pytan Vsesoiuznoho perepysu naseleattia 1970 r. (dopovidi, prohramy ta in.) za 1967 rik. [The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (TsDAVO of Ukraine). F. 582., Op. 20, Issue 400. Materials of the United Nations Statistical Commission on the All-Union Census of 1970 (reports, programs, etc.) for 1967].
14. ЦДАВО України. Спр. 525. Опитувальник з перепису населення 1970 р., складений Статистичної комісії Організації Об'єднаних Націй у 1970 році. 32 арк.
TsDAVO Ukrainy. Spr.525. Opytuvalnyk z perepysu naseleattia 1970 r., skladyeni Statystychnoi komisii Orhanizatsii Obiednanykh Natsii u 1970 rotsi [TsDAVO of Ukraine. Issue 525. 1970 Census Questionnaire compiled by the United Nations Statistical Commission in 1970].

Voronko Oleh

ORCID 0000-0001-7055-4840

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Art Disciplines Department,
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: ovoronko69@gmail.com

Ladonko Liudmyla

ORCID 0000-0002-4105-051X

Doctor of Economics, Full Professor,
Professor of Art Disciplines Department,
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: Ladonkoluda@gmail.com

GENERAL POPULATION CENSUSES 1959-2001 AS A SOURCE OF THE STUDY OF ETHNO-CULTURAL PROCESSES IN UKRAINE

Problem. *The purpose of the study is to analyse the informative capabilities of the statistical results of general population censuses as a historical source for studying ethno-social and ethno-cultural processes, to determine the uniqueness of population census data as a basic statistical source for characterising relevant changes in the structure of society.*

Research methodology. *The methodological basis of the article is based on the principles of historicism, objectivity, multifactoriality and systematicity. According to the principle of historicism, the main trends in the formation of the programmatic foundations of population censuses are studied, their interrelationships with international methodological models are established. The principle of objectivity helps to identify the possibilities of statistical results of population censuses as a comprehensive source for studying certain aspects of socio-cultural changes. In accordance with the principle of multifactoriality, the degree of influence of objective and subjective reasons on the prioritisation of census programme issues related to socio-cultural components in different historical periods is determined. The application of the principle of systematicity makes it possible to determine the possibility of considering the socio-cultural characteristics of the population in their integrity.*

The implementation of these principles was carried out with the help of both general scientific (analysis and synthesis) and historical (problematic-chronological, historical-comparative and retrospective) research methods.

Particular attention is paid to the characterisation of the methodological foundations of population censuses in the context of the research topic. Emphasis is placed on the importance of combining the substantive analysis of statistical data from published census publications and archival census data.

Scientific novelty. *The novelty of the scientific research includes the analysis of the final data of the All-Union population censuses of 1959-1989 and the All-Ukrainian population census of 2001 in combination with previously unknown to a wide range of scholars archival materials as sources for a comprehensive study of socio-cultural processes in Ukrainian society of the period in question. At the same time, an important feature of the study is the scrupulous attention paid to the methodology of the programme documents of the general population censuses and its connection with international census practices.*

In conclusion, *it should be noted that a comprehensive and reliable scientific understanding of ethno-cultural and socio-cultural processes is possible only if large-scale demographic surveys such as general population censuses are involved in the substantive analysis of statistical data. The combination of statistical characteristics of socio-cultural changes in society with the study of archival information on ethno-cultural and socio-cultural state policy at different historical stages is aimed at the full realisation of the research tasks set out in the article.*

Key words: *general population censuses, ethnocultural processes, source of study, ethnolinguistic processes, educational level.*

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Янченко Т. В.